

Baran Tuncer

**21. Yüzyılda Türkiye Ekonomisi
DÖNÜŞÜM, SORUNLAR VE
GELECEĞE BAKIŞ**

Tarihçi
Kitabevi

Tarihçi Kitabevi Yayınları • 165

Genel Yayın Yönetmeni: Necip Azakođlu

Yayına Hazırlayan: Nevin Azakođlu

Kapak Tasarımı: Çađlar Yalçın

Sayfa Tasarımı: Çađlar Yalçın

Birinci Baskı: İstanbul, Aralık 2024

Boyutlar: 13,5 x 21 cm

Sayfa sayısı: 240

ISBN: 978-975-2466-76-0

Baskı ve cilt

Seçil Ofset

100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi,

5. Cad. No:77 Bağcılar İSTANBUL

+90 (212) 629 06 15

Sertifika No: 44903

© Türkiye'de Yayın hakları Tarihçi Kitabevi'ne aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Tarihçi Kitabevi

Sertifika No: 17618

Moda Caddesi No: 104/A Moda/Kadıköy-İSTANBUL

Tel: 0216 418 68 86 GSM: 0530 370 74 11

www.tarihcikitabevi.com info@tarihcikitabevi.com

Baran Tuncer

**21. Yüzyılda Türkiye Ekonomisi
DÖNÜŞÜM, SORUNLAR VE
GELECEĞE BAKIŞ**

Tarihçi
Kitabevi

Baran TUNCER, ekonomi alanında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Yurt dışında Amerika'da Yale Üniversitesi'nde araştırmacı profesör ve Minnesota Üniversitesi'nde misafir profesör olarak bulundu.

1960'larda Devlet Planlama Teşkilatı, İktisadi Planlama Dairesi Başkanı, 1974'de 38. Hükümette Bakan olarak görev yaptı.

1980'den itibaren, on beş yıl süreyle Dünya Bankası'nda Doğu Afrika, Güney Doğu Asya ve Orta Amerika ülkeleri ile ilgili uzman iktisatçı ve baş iktisatçı olarak çalıştı. Daha sonra bazı Orta Asya ülkelerine danışmanlık yaptı.

Türkiye'de Eczacıbaşı Holding, Türkiye İş Bankası ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yönetim kurulu üyeliklerinde bulundu. Türkiye Aile Sağlığı ve Planlaması Vakfı'nda yönetim kurulu üyeliği ve Vakıf Başkanlığı yaptı.

"Aklımda Kalanlar" kitabı, 2013 yılında Tarihçi Kitabevi'nden yayınlanmıştır. Baran Tuncer, bu kitabında başta İsmet İnönü olmak üzere, birlikte çalıştığı siyasetçilerin bilinmeyen yönlerini renkli bir dille anlatmış ve Türk siyasi hayatının son 60 yılına gözlemleriyle ışık tutmuştur.

İÇİNDEKİLER

VERİ KAYNAKLARI	8
KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
Birinci Bölüm	15
2000 YILI ÖNCESİ ELLİ YILDA EKONOMİ	15
Ekonomiye Yeni Bir Yaklaşım	16
Kalkınma Planlaması ve Sonrası	18
İstikrar Arayışları	23
Değişen Ekonomi Politikası	24
Ekonomide Bocalama Yılları	27
Sorunlu Bir İstikrar Programı	34
Yeni Bir Bunalım	36
Acil Önlemler Paketi	38
Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)	39
1950-2000 Döneminde Sayılarla Değişim	41
Ekonomik Büyüme	41
Ekonomide Yapı Değişikliği	43
Fiyat İstikrarı ve Enflasyon	44
Bütçe Dengesi	46
Dış Ticaret ve Cari Denge	47
Genel Değerlendirme	48
İkinci Bölüm	51
2000 YILI SONRASI EKONOMİ	51
Siyaset ve Ekonomi Ortamı	51
Üçüncü Bölüm	60
MAKROEKONOMİ ALANINDA GELİŞMELER	60
Ekonomik Büyüme	60
<i>Sektörlerde Büyüme</i>	66
<i>Potansiyel Büyüme</i>	69

İşgücü ve İstihdam	71
<i>Sektörlerde İstihdam</i>	74
<i>İşgücüne Katılım</i>	76
<i>Kayıt Dışı İstihdam</i>	77
Fiyat İstikrarı ve Enflasyon	78
Dış Ticaret ve Cari İşlemler	82
<i>Dış Ticaret</i>	82
<i>Cari İşlemler Dengesi ve Kaynak Transferi</i>	85
<i>Dış Borçlar</i>	89
Dördüncü Bölüm	92
FİNANS SİSTEMİ, MALİ SİSTEM VE POLİTİKALAR	92
Finans Sistemi	92
<i>Bankalar</i>	93
<i>Banka Dışı Finans Kuruluşları</i>	96
Para Politikası	97
Bütçe Politikası ve Uygulaması	101
<i>Bütçe Harcamaları ve Gelirleri</i>	104
<i>Özelleştirme Gelirleri</i>	110
<i>Kamu-Özel Ortaklığı</i>	114
Beşinci Bölüm	118
SOSYAL ALANDA GELİŞMELER	118
Gelir Dağılımı	118
Yoksulluk	126
Eğitimde Gelişmeler	128
<i>Sistemde Değişim</i>	130
<i>Eğitim Harcamaları ve Öğrenci Sayıları</i>	133
<i>Eğitimin Niteliği</i>	137
<i>Eğitim ve Beceri Kazanımı</i>	139
<i>Değerlendirme</i>	140
Sağlık Alanında Gelişmeler	142
<i>Sağlıkta Dönüşüm Programı</i>	143
<i>Sağlık Harcamaları</i>	146
<i>Değerlendirme</i>	152
Altıncı Bölüm	155
EKONOMİK SEKTÖRLERDE GELİŞMELER	155
Tarım Sektörü	155
<i>Tarım Üretiminde Eğilimler</i>	158

<i>Tarım Üretimi Girdileri</i>	159
<i>Sulama Faaliyetleri</i>	161
<i>Tarım Destekleri</i>	162
<i>Gıda Güvencesi ve Gıda Güvenliği</i>	163
<i>Değerlendirme</i>	166
İmalat Sanayii	171
<i>İşgücü Verimliliği</i>	175
<i>İmalat Sanayinin Yöresel Dağılımı</i>	176
<i>Sanayi Politikaları</i>	178
<i>Değerlendirme</i>	180
İnşaat Sektörü	183
<i>İnşaat Sektörü Yatırımları</i>	185
<i>Konut Yapımı</i>	186
<i>İnşaat Sektörünün Sorunları</i>	188
<i>İnşaat Malzemeleri Üretimi</i>	190
<i>Yurt Dışında İnşaat Faaliyetleri</i>	191
<i>Değerlendirme</i>	192
Enerji Sektörü	193
<i>Enerji Talebi</i>	195
<i>Enerji Kaynakları</i>	195
<i>Elektrik Enerjisi</i>	198
<i>Enerji Fiyatları</i>	200
<i>Enerji Güvencesi</i>	200
<i>Enerji Çevre İlişkisi</i>	202
<i>Değerlendirme</i>	203
Hizmetler Sektörü	205
<i>Değerlendirme</i>	211
Yedinci Bölüm	212
GENEL DEĞERLENDİRME VE GELECEĞE BAKIŞ	212
<i>Ekonomide Değişim</i>	215
<i>Sosyal Alanda Değişim</i>	218
<i>Ekonominin Yönetimi</i>	220
<i>Dış Dünya ve Türkiye</i>	224
<i>Geleceğe Bakış</i>	229
Dizin	239

VERİ KAYNAKLARI

Bu araştırmada genellikle TÜİK'in (Türkiye İstatistik Kurumu) yayınladığı veriler kullanılmış bulunuyor. Bunun yanında ilgili bölümlerde Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, BDDK, Türkiye Bankalar Birliği, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Tarım ve Ormanlılık Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı kaynaklarından yararlanılmıştır.

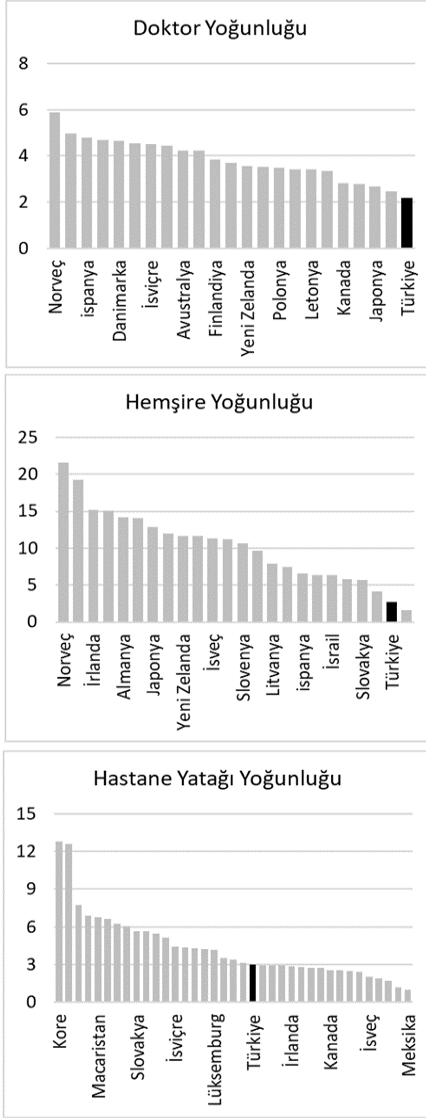
Uluslararası karşılaştırmaları gerektiren durumlarda Dünya Bankası'nın "World Development Indicators", IMF'nin "World Economic Outlook", OECD'nin "OECD Stats", Avrupa Birliği'nin "Eurostat" ve Birleşmiş Milletler'in çeşitli istatistik platformları kullanılmıştır. Ayrıca yeri geldiğinde bazı sivil toplum örgütlerinin ve akademik kuruluşların yayınlarından yararlanma yoluna gidilmiştir.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB/EU	Avrupa Birliği
Ak Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Ana Vatan Partisi
AR-GE	Araştırma Geliştirme
BDDK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BÖYADG	Bir önceki yılın aynı dönemine göre
CT	Computed Tomography
DSP	Demokratik Sol Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
EÜAŞ	Elektrik Üretim Anonim Şirketi
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GW	Giga Watt
ENAG	Enflasyon Araştırma Grubu
HMB	Hazine ve Maliye Bakanlığı
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KADİM	Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele
KDV	Katma Değer Vergisi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KİDEP	Kayıtlı İstihdamı Destekleme
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi
MRI	Magnetic Resonance Imaging
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
SBB	Strateji ve Bütçe Başkanlığı
TANAP	Trans Anadolu doğal gaz boru hattı
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEDAŞ	Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi
TEP	Ton Eşdeğer Petrol
TMSF	Tasarruf Mevduatı Sigorta Kurumu
TOKİ	Toplu Konut İdaresi
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumu
TWh	TeraWatt-saat
UMIC	Yukarı Orta Gelirli Ülkeler (Upper Middle Income Countries)
USD	ABD doları
WB	World Bank (Dünya Bankası)
WDI	World Development Indicators (Dünya Kalkınma Göstergeleri),
WTO	World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
YÖK	Yüksek Öğretim Kurulu

Eşim Vicki Ann Tuncer'e

Şekil 41. OECD Ülkelerinde 1,000 Kişiye Düşen Sağlık Kaynaklarının Yoğunluğu

Kaynak: OECD

ların üretken olduğu yıllarda doğurduğu çocuk sayısı 5'in üzerindeydi. 1960'lara gelindiğinde, hızlı nüfus artışının ekonomik ve sosyal etkileri tartışılmaya başlandı. Aynı zamanda üreme sağlığı alanındaki hizmetlerin yetersizliği de dikkat çekiyor, bu konuda çözümler üzerinde duruluyordu. Bu nedenlerle bir yandan ailelerin istedikleri sayıda çocuk yapmalarına fırsat verecek politikalar uygulamaya konulurken, bir yandan da kadın sağlığının iyileştirilmesine yönelik hizmetler geliştirilmeye çalışıldı.

2003 yılından başlayarak beş yılda bir Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü ve Sağlık Bakanlığı ortak nüfus araştırmaları yürütüyor. Yapılan ilk araştırmada doğurganlık hızının 2,6 olduğu saptandı. Doğurganlıktaki düşüşte 1960 yılından beri yürütülen hizmetlerin etkisini kesin bir şekilde ölçmek mümkün olmamakla birlikte, uygulanmakta olan politikaların etkisi yadsınamaz. Daha sonraki beş yılda bir yapılan araştırmalarda doğurganlıkta yavaş da olsa bir azalma izlenirken, en son 2018 araştırmasında doğurganlık hızının yeni baştan artarak 2,3 düzeyine geldiği saptanmış bulunuyor.

Bu gelişmede, son yirmi yılda AK Parti hükümetlerinin uyguladığı politikaların etkisi olduğu düşünülebilir. Gerçekten de başlangıcından bu yana AK Parti iktidarı doğurganlığı teşvik eden politikalar uygulamıştır. Partinin lideri konumundaki Recep Tayyip Erdoğan, her fırsatta ailelerin en az üç çocuk sahibi olmaları telkininde bulunmuştur. Erdoğan'ın bu tutumunda bazı ekonomik gerekçeler bulunmakla birlikte, dinsel ve milliyetçi bir anlayışın ön planda olduğu da görülüyor. Hükümet, Sağlık Bakanlığı'nda yer alan Aile Planlaması bölümünü kapatmış, kamu hastane ve tesislerinde aile planlaması ve kadın sağlığı alanındaki hizmetleri asgariye indirmiştir. Kamuya ait hastanelerde kürtaj yapılmasına son verilmiştir. Kadınların üreme sağlığı ve aile planlaması konularındaki gereksinimlerinin kar-

olması doğaldır. Son yirmi yılda elektrik enerjisine olan talep yılda ortalama yüzde 5 artmış bulunuyor. Bu artış hızı aynı dönemde GSMH'deki yüzde 4,6'lık yıllık ortalama büyüme hızının biraz üzerinde. Toplam 200 TWh'lik tüketim, sırasıyla sanayi, hizmetler ve konutlar arasında paylaşılmış bulunuyor. 2009 krizi, 2018 ekonomik durgunluğu ve 2020 COVID salgını yıllarında elektrik enerjisi tüketiminde belirgin azalmalar dikkat çekiyor.

Enerji Fiyatları

Türkiye'de enerjinin fiyatını büyük ölçüde başta doğal gaz olmak üzere ithal edilen girdilerin uluslararası piyasalardaki fiyatları etkilemektedir. Ele alınan dönemin büyük kısmında bu piyasalarda doğal gaz, petrol, kömür gibi aramaları fiyatları nispeten istikrarlı bir seyir izledi. Buna bir de genelde Türk lirasının aşırı değer kazanması eklendiğinde, enerji fiyatları oldukça düşük düzeylerde kalmıştı. Son yıllarda, özellikle de 2022 yılında uluslararası piyasalardaki fiyat artışları ve Türk lirasındaki değer kayıpları ülke içinde enerji fiyatlarının yükselmesine neden oldu. Ukrayna Savaşı'nın etkisiyle doğal gaz fiyatları Avrupa piyasalarında çok büyük artış gösterdi. 2021-2022 döneminde yerli piyasada enerji fiyatlarında önemli artışlar olmasına rağmen maliyetler tamamen fiyatlara yansıtılmadı ve aradaki fark bütçeden karşılandı. Doğal gaz tedariki konusunda sorumluluk taşıyan BOTAŞ şirketine zararlarını karşılayabilmesi için genel bütçeden 4 milyar dolar çevresinde vergi affı sağlandı.

Enerji Güvencesi

Bütün ülkelerde enerji konusunda önde gelen amaç, enerji arzını kesintisiz devam ettirebilmektir. Enerji güvencesinin sağlanması olarak da bilinen bu konu, Türkiye'nin

2017 yılında kabul ettiği Ulusal Enerji Aksiyon Planı'nda ifadesini buluyor. Bu planın amaçları arasında ülkede ve çevresindeki denizlerde doğal gaz ve petrol aramalarına devam etmek, toplam enerji arzı içinde yenilenebilir enerji oranını artırmak, doğal gaz ve petrol temin edilen kaynakları ve ulaşım alt yapısını çeşitlendirerek ülkeyi sınırlı piyasalara bağımlı olmaktan çıkarmak bulunuyor. Bu amaçla iki boru hattı işletmeye açılmış durumdadır. Bunlardan birisi Rusya'dan başlayan Turkstream, diğeri de Azerbaycan'dan gelen TANAP boru hattıdır. Yine bu amaçla ülkede iki yeni depolama terminali yapıldı. Bu boru hatlarının yapımından beklenen yararlarından birisi, Avrupa ülkelerine gidecek doğal gazın önemli bir miktarının buralardan taşınması idi. Ancak Ukrayna Savaşı'nın başlamasıyla Rusya'ya konulan ekonomik ambargo, bu boru hatlarının önemini azaltmış bulunuyor. Bunun da ötesinde, Ukrayna Savaşı'nın uzaması, Türkiye'ye olan gaz akımını ciddi olarak etkileyebilir.

Türkiye'nin uygulamaya çalıştığı enerji güvencesi stratejisinde önemli noktalardan bir diğeri, enerji kullanımında etkinliği artırarak tasarruf sağlamaktır. Yukarıda söz konusu edilen planda her sektörde tüketimden hangi ölçüde ve nasıl tasarruf yapılacağı belirtilmiş bulunuyor. Bu amaçlara ulaşılabilmesi için planın öngördüğü yöntemlerden birisi, 2001 yılında başlatılan elektrik üretimi ve dağıtımının özelleştirilmesinden sonra, enerji piyasasının da liberalleştirilmesi olarak ifade edilmektedir.

Enerji güvencesi konusunda göz önünde bulundurulması gereken hususlardan birisi, Türkiye'nin özellikle doğal gaz faturasını yapılan anlaşmalarda saptanan tarihlerde ödemesinin önemidir. Türkiye'nin içinde bulunduğu döviz kıtlığı sorunu bu konuda duyarlı ve dikkatli olmayı gerektirmektedir. Bir kamu kuruluşu olan TEDAŞ dağıtım sisteminin varlıklarının sahibi olmakla birlikte özel sektör, kurulu kapasitenin yüzde 80'inin sahibi durumundadır. Bu özel

DİZİN

4 Ağustos Kararları, 18.
24 Ocak Kararları, 23, 24, 31.
28 Şubat Kararları, 32.
(KADİM) Projesi, 77.

A

ACEMOĞLU, Daron, 66.
Acil Önlemler Paketi, 38, 40.
Ali Ekber Yıldırım, 160.
ANDIÇ, Selen, 70.
Asya Krizi, 33.
ATİYAS, İzak 70, 177.

B

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), 8, 9, 39, 93, 94.
BAKIŞ, Ozan, 71, 177.
Barker Raporu, 17.
BAYKAL, Deniz, 52.
BDDK, 8, 9, 39, 93, 94.
Beş Nisan Kararları, 30.
Better Life Index, 225.
British American Tobacco, 112.

C

COVID-19 Salgını, 58.
Credit Default Swap (CDS), 227.

Ç

ÇİLLER, Tansu, 27, 28, 30.

D

Daha İyi Yaşam Endeksi, 225.
DEMİREL, Süleyman 22, 23, 27, 28.
DERVİŞ, Kemal 37, 38, 51.
Devlet Planlama Teşkilatı, 18, 19.
Doğu Akdeniz Gaz Forumu, 196.
Dünya Ticaret Örgütü, 10, 178.
Dünya Yönetişim Kıstasları, 226.

E

ECEVİT, Bülent, 22, 23, 33, 37.
Economic Intelligence Unit, 164, 165.
Economist Intelligence Unit (EIU), 226.
EĞİLMEZ, Mahfi 13, 234.
EKEN, Sena, 72.
Ekonomiye Soluk Aldırma Paketi, 33.
ENAG, 9, 80.
ERBAKAN, Necmettin, 32.
Erdemir Demir ve Çelik Firması, 112.
ERDOĞAN, Recep Tayyip, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 99, 101, 129, 151, 213, 214, 220, 221, 222, 223, 224.

G

Uysal, Gökçe, 76.
Gülen Takipçileri, 53.
Gümrük Birliği Anlaşması, 31, 32.

H

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, 151.
Karaboğa, Hasan, 180.
Hizmet, 53.
Human Development Index-HDI, 225.

I

İMKB, 9, 33, 36, 96.
İnsani Gelişme Endeksi, 225.
İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 9, 33, 96.

K

Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele, 9, 77.

- Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi (KOSGEB), 9, 179, 180.
- M**
- Marshall Planı, 16.
Mesut Yılmaz, 32.
MİKKELSEN, Uffe, 70.
Moody, 28, 228.
- O**
- ÖZAL, Turgut, 24, 25.
- P**
- PAKER, Hande, 76.
PELEK, Selin, 76.
Petrol Ofisi, 39.
PIAAC, 139.
PIISA, 138.
PSACHAROPOULOS, George, 128.
- R**
- Refik Saydam Hıfzısıhha Enstitüsü, 144.
- S**
- Sağlıkta Dönüşüm Programı, 6, 143, 144, 149, 152.
Sermaye Piyasası Kurulu, 24.
Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası, 77.
Standard and Poors, 28.
Stanley Fischer, 37.
Susan Chandler, 72.
- Ş**
- ŞİMŞEK, Mehmet, 101, 222.
- T**
- Tahkikat Komisyonu, 18.
Tasarruf Fonu Sigorta Fonu, 36.
The Journal of Engineering News Record, 191.
THORNBURG, Max, 17.
- TİNBERGEN, J. , 19.
Toprak Mahsulleri Ofisi ve Sosyal Sigorta Kurumu, 29.
Truman Doktrini, 16.
TÜBİTAK, 10, 180.
Tüpraş, 39, 112.
Tüpraş Petrol Rafinerisi, 112.
Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumu, 10, 180.
Türk Parasını Koruma Kanunu, 25, 49.
Türk Telekom, 112.
- U**
- Ulusal Dinamik Denge Modeli, 27.
Ulusal Enerji Aksiyon Planı, 201.
- Ü**
- ÜÇER, Murat, 66.
- V**
- Varlık Fonu, 114.
- W**
- World Governance Indicators-WGI, 227.
WTO, 10, 170, 178.
- Y**
- YEKDEM, 199.
YENİKKAYA, Halit, 180.
Yenilenebilir Enerji Destek Mekanizması, 199.
Yetişkinlerin Becerileri Araştırması, 139.
YÖK, 10, 134, 136, 141, 142.
Yüksek Öğretim Kurulu, 10, 141.